

A térbeliség és az identitás kérdése az *Ábel*-trilógiában

TÓTH GÁBOR

Amennyiben Tamási Áron *Ábel*-trilógiáját – amely az író legnépszerűbb műveként tartható számon – filozófiai jelentéstartalma szempontjából vizsgáljuk, nem kerülhető meg annak a sokoldalú viszonyrendszernek a feltárása, amely a világegyetemben különleges és helyettesíthetetlen szerepet betöltő *emberi létmód*, illetve a létezés fizikai feltételeit biztosító *tér* szerkezete között áll fenn.

A trilógia második és harmadik részében kitüntetett szerepet kap a természeti alapú térrel szembeállított civilizációs – pontosabban: városi – tér. Ez utóbbi Tamásinál olyan élethelyzetek keretét szolgál, amelyek mind fizikai, mind szellemi síkon ellenállást fejtenek ki az individuummal szemben, s így törvényszerűen korlátozzák azt a belső szabadságot, amely az író világlképében az emberi létmódhoz természettől fogva hozzátartozik. Az ember tudatos, a racionalitás alapelveire épülő munkavégző és valóságalkító tevékenysége révén megképződő társadalmi valóság – sajátos „második természet”-ként – az egyént folytonosan új szituációkkal szembesíti, ezek azonban mindenkor magukban rejtik az eltévelyedés és a bukás kockázatát. Kijelenthető, hogy a városi civilizáció által megalapozott modern társadalmi környezet az egyéni szabadság tökéletlen, „inautentikus” formáját garantálja csupán, s így nem hagy teret az egyéniség kibontakozásának, tényleges „önteremtésének”.

A regényhármas hőse Ábel, Székelyföld archaikus világának szülötte. Világlképének folytonos, szinte „exponenciális” mértékű tágulása szintén az előbb említett, a modern technika által determinált nyugati civilizáció keretei között megy végbe. A csúcspontot Amerika végletekig racionalizált, óriási üzemmé-

működő valósága képezi, melyben a hagyományos emberi értékek (igazságosság, jóság, a szépség szeretete, felelősség, szolidaritás) és az egyéni különbségek kifinomult – nagyfokú beleérző-képességgel és érzékenységgel kitapintható – eltérései szinte feloldódnak az egyetemes gépezet működésében. Motivikus párhuzamot fedezhetünk fel Tamási ábrázolásmódja és Franz Kafka *Amerika* című regényének egyes jelenetei között. Az elgépiesedett és személytelen világ embertelenségét a német író művében

Gróf Bánffy Miklós illusztrációja Tamási Áron *Ábel*-trilógiájához (Országos Széchényi Könyvtár)

a telefonközpont működését leíró fejezet jeleníti meg a legnagyobb kifejező erővel. (A két prózai alkotás között természetesen alapvető különbségek is vannak, mindenekelött a nyelvezet és a cselekménybonyolítás terén.)

Az antik filozófiai, etikai gondolkodásban meghatározó jelentőségű *mértékletesség* fogalma a regénytrilógia mindegyik részében kiemelkedő szerepet tölt be. A legkidolgozottabb formáját Arisztotelész bölcséletében elnyerő fogalom a szélsőséges – és gyakran romboló hatású – „kilengésektől” mentes emberi élet megvalósításának legfőbb elve. Ez az erkölcsi eszmény Ábel viszontagságos és váratlan fordulatokkal

teli élete során mindvégig támpontként szolgál a személyiség egységének megőrzéséhez: a sok esetben kiszámíthatatlan és szélsőséges helyzetekben is utat mutat a nehézségek leküzdéséhez.

A regény – témánk szempontjából – leglényegesebb problémája az, hogy a természeti szféra és a városi lét között fennálló éles ellentét feloldhatatlan. Ez a kérdéskör rejtett módon már azokban a természet- és tájleírásokban is jelen van, amelyek Tamási, illetve Ábel szülőföldjét, Csík és Hargita vidékét mutatják be. E szövegrészek nyelvi gazdagsága és esztétikai kifejezőereje az író életművében is egyedülálló. A harmonikus, eredeti romlatlan egységében fennálló természeti környezet (a hegyvidék és az erdők szépségét az apró részletekbe menő leírások tárják fel) magába olvasztja az egyént, és lehetővé teszi, hogy az egyedi személyiségéből fakadó – kiküszöbölhetetlen – korlátok között a lehető legteljesebb mértékben élje meg saját életét.

E ponton egyértelműen kifejeződik az író panteista világszemlélete. Ebben a helyzetben az ember és a világ viszonyát egy eredendő összhang jellemzi, amely legjellemzőbb módon az otthonosság érzésében nyilvánul meg. Ezzel szemben

a (nagy)város – konkrétan Kolozsvár és New York – a maga sajátos törvényszerűségeivel olyan körülményeket teremt a főszereplő számára, és ezáltal boldogulását olyan akadályok legyőzéséhez köti, melyek élete korábbi szakaszában ismeretlenek voltak. Ennek elsődleges oka az, hogy a városok – a természeti tájjal ellentétben – egy magas szintű emberi tevékenység produktumai. És az is nyilvánvaló, hogy ez az aktivitás már olyan fokot ért el a modern korban, hogy az általa létrehozott dolgok mintegy az eredeti természet helyettesítőjeként jelennek meg. (Mindez elsősorban a technika látványos, ugrásszerű fejlődésének köszönhető.)

Az író által vezérelve alkalmazott „horizont-tágítás” talán itt jut leginkább érvényre: Ábel a szűk falusi világot maga mögött hagyva egyre nagyobb léptékű, egyre összetettebb „tér-szeleteket” ismer meg a világból, és eközben az útjába kerülő, egyre nehezebben átlátható emberi kapcsolatok és situációk megértésére törekszik. Az *Ábel Amerikában* részletesen mutatja be a 20. század első felében a világ legnagyobb városaként számon tartott New York szinte végtelesen bonyolult társadalmi rétegzettségét, építészeti jellegzetességeit, valamint kaotikusnak tűnő, ugyanakkor egészében véve mégis tökéletes szervezetséget tükröző, magasan fejlett közlekedési hálózatát: „Mikor bejöttem a szédítő háztömbök, az autók sok ezrei s minden életnek ideges mozgása közé, egyszerre éreztem, hogy elnyelt a város, mint bujdosó legénykét a sárkány.”

A címszereplőnek a külvilágban való helyes tájékozódás érdekében először önmagát kell legyőznie: ez oly módon

lehetséges, hogy a világhoz való viszonyulását új alapokra helyezi – természetesen a korábban megszerzett elemek megtartásával és beépítésével.

Ehhez kapcsolódik egy további lényeges momentum: Ábel a székely etnikum példaszzerű képviselőjeként jelenik meg, aki népe összes karakterjegyét hordozza, és a legmagasabb szinten juttatja kifejezésre. És ezen a ponton kulcsfontosságú szerepet kell tulajdonítanunk a Székelyföld sajátos földrajzi és geopolitikai helyzetének, illetve annak, hogy a székelység egy mindinkább centralizálódó – és a területén élő kisebbségeket olykor könyörtelen szankciókkal sújtó – állam egyik kevésbé fejlett régióján belül, zárt tömbben, elkülönülten él. E létmeghatározottság, illetve a belőle fakadó krízissituációk alapján értelmezhető a székely ember rendkívül erős akaratú és kitartása, amely mindenekelőtt – de korántsem egyedülálló módon – a túlélést szolgálja. A regényben Ábel állhatatossága, mindenféle körülmények között tanúsított elszánt élni akarása szintén ebből az életfelfogásból ered.

A városi civilizáció legfőbb hajtóereje és létprincípiuma a tömegigényre épülő fogyasztás és a termelés kapitalista elve, amely végső értelemben valamennyi emberi kapcsolatot alárendel az elvont és személytelen pénzvviszonyoknak. E körülmények fényében talán még nagyobb jelentőséget nyernek azok a súlyos egzisztenciális dilemmák, amelyek a trilógia mindhárom részének eszmei vezérfonalát képezik. Ezek között kiűnik az emberi létmód lényegét, metafizikai rendeltetését faggató „Mi célra vagyunk világon?” költői és egyben filozófiai igényű kérdés.

E ponton a személyes (és közvetve a közösségi) élet értelemmel való felruházásának feltétlen igénye összekapcsolódik az emberi lény rendeltetésének kutatásával. Ábel regénybeli figurája pontos tanúságtétele annak az írói álláspontnak, hogy igazán értékes és hiteles emberi életvitel kizárólag a fenti kérdésekkel való egész életen át tartó foglalkozkodás és a megszerzett élményekből levont tanulságokkal történő számvetés révén lehetséges. Ennek kapcsán nagyon fontos leszögezni, hogy a mű legvégén a hazatérés, az otthon újbóli megtalálása nem pusztán térbeli visszatérés egy kezdeti ponthoz vagy állapothoz, hanem a bensővé tett tapasztalatok szintézise következtében kibontakozó, minőségileg új létállapot. Erről tanuskodik a végső hazatérésre vonatkozó döntő elhatározás, amely lezárja Ábel kalandjait, és egyben választ is ad a létünk értelmét firtató kérdésekre. Sokatmondó, hogy ez éppen akkor történik meg, amikor a főhős térben a legtrávolabb tartózkodik a haza ismerős és emiatt bensőségesen emberi környezetétől. Ábel egy New Yorktól is távol eső amerikai kisvárosban szembesül azzal az életérzéssel, amely a valahová-tartozás élményét végső bizonyosságként rögzíti: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” A hazatalálás egy olyan esemény, amely az egyént a kezdetben birtokolt, később elveszített, majd újra eredeti – tökéletes – formájában elnyert egységélményben részesíti.

A regénytrilógia további fontos mozzanata a személyes identitás kérdésköre. Ennek kapcsán hangsúlyozni kell, hogy Ábel személyiségének egységét újra és újra megkérdőjelezzik a változatos és kiszámíthatatlan epizódokban bővelkedő utazások, illetve az azok során átértelt markáns környezetváltozások. A főhős számtalan új ingert és információt kell, hogy befogadjon. A korábbi életmódból történő kilépéssel nem pusztán a mindennapi élet alapját képező tér szerkezete alakul át, hanem az egyén számára hozzáférhető – tágabb értelemben vett – valóság természete is megváltozik. Ennek feldolgozása, értelmezése és ezen keresztül az élet „élhetővé tétele” a legnagyobb kihívást jelentő feladat. Látható, hogy ebben az összefüggésben az individuális személyes és történelmi sorsa összefügg egymással: mindkét szinten az emberi lét egységének megszerzése vagy elvesztése a tét.

A mű az eddig tárgyalt általános filozófiai problémákon túlmenően konk-

Tamási Áron portré, New York, 1924. január (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

rét etikai tartalmat is hordoz, ezáltal a bonyolult és ellentmondásos modern világba belevetett embernek nyújt támpontokat. Ezek segíthetik abban, hogy eligazodjon a valóságban, és tudatosan vezesse saját életét. Ábelnek a regényrészekben felvázolt személyes fejlődéstörténete azt példázza, hogy a társadalmi interakciók sokasága és összetettsége a legjobb feltétele annak, hogy az egyén ráébredjen: saját tudatos és felelős etikai döntése és ebből adódó szerepvállalása révén kell megteremtenie és otthonossá tennie azt a kicsiny és behatárolt teret, amely az univerzumban osztályrészül jutott.

És ezen a szinten már az az általános kérdés is joggal feltehető, hogy az ember metafizikai értelemben milyen helyet foglal el a világegyetemben? Miért kell élete során szüntelenül küzdenie? E küzdelme és a céljai elérésére irányuló törekvései milyen átfogó értelemmel ruházhatók fel? – A természet romlatlan és harmonikus egységében az említett kérdések nem merülnek fel, mivel a civilizációt megelőzően még hiányoznak az olyan körülmények és situációk, amelyek életre hívhatnák őket. E ponton lényegi problémaként vetődik fel, hogy a cselekvés iránt elkötelezett ember képes-e etikus lényként egzisztálni a „természeti állapot” keretei között – vagy eredendően csupán a világegész élettelen, mechanikus mozzanata, semmi több.

Tamási írásművészetén keresztül azt sugallja, hogy valódi fejlődés csak akkor lehetséges, ha az egyén – saját elhatározásából fakadó tette által – kilép a „természeti állapot” tökéletesen megszerkesztett, ám szűkre szabott világából: kizárólag ily módon teheti próbára a benne rejlő képességeket, és munkálhatja ki személyiségét. A fentiek értelmében Tamási koncepciója több ponton is kapcsolódik Rousseau híres társadalmi utópiájához, ugyanakkor el is tér attól: Ábel élete azt példázza, hogy a harmonia nem a civilizációból történő radikális kivonulás útján szerezhető meg – ez önmagában pusztá menekülés lenne –, hanem a valóság sokrétűségének közvetlen megélése és megértő tudomásul vétele által. E folyamat során az egyén létmódja (egzisztenciája) gazdagabbá válik, minőségi értelemben magasabb szintre emelkedik.

A fenti gondolatokhoz jól illeszkedik Bertha Zoltán jellemzése az Ábel-regények erkölcsi – az emberi élet célját megfogalmazó – mondanivalójáról: „Az életakarát törvénye az életfölötti szellemi értékszférák kiválmáival telítődik, így minden felmerülő kétség ellenében eleven maradhat az evilági életteljeség és értékvalóság, értékrendezettség helyreállíthatóságába vetett bizalom.”¹

A regényhármas szerkezete keretes és szimmetrikus: a korábban említett koncepció alapján az erdélyi „rengetegből” világmegismerő útjára induló Ábel – tanulási és fejlődési útját bejárva – akkor találja meg lelki nyugalmát, amikor – fizikai és szimbolikus értelemben is – visszatér oda, ahonnan elindult. A nagyvilág (elsősorban a nagyvárosi környezet) zűrzavaros és gyorsan változó körülményei közepe tette énjé egységét átmenetileg többször is elvesztő egyén a szülőföld újbóli birtokba vételével szinte egybeolvad az eredendően otthonos, békét és egyensúlyt tükröző természeti tájjal: korábbi – sokszor kibékíthetetlen ellentéteket tükröző – élményeit önmaga igazi valójának megtalálása rendezi egységbe. A lélek belső harmóniája e ponton párhuzamba állítható a külvilág szépségével és rendezettségével: „Amikor lent a völgyben felálltam, és kinyújtózva ránéztem a nagy hegyekre, úgy éreztem, hogy most immár örökké élni fogok.”

A Tamási által ábrázolt létélmény több szempontból is rokonságot mutat azzal a filozófiai megközelítéssel, amely olyan, kortársakként tevékenykedő 20. századi gondolkodók munkásságában

fejeződik ki, mint Heidegger, Simmel vagy Ortega. E szerzők éppen a modern civilizáció előidézte újszerű jelenségek és folyamatok értelmezése érdekében fordítanak kiemelt figyelmet az ember és a világ viszonyára – főként arra a hatásra, amelyet a természeti táj az egyén életvitelére és gondolkodására gyakorol. Leginkább azt vizsgálják, hogy a gondolkodó szubjektum hogyan juthat el a lét (és egyben önmaga) igazi lényegének megragadásához. Ez nem történhet másként, mint a közvetlen tapasztalatban feltáruló táj érzéki megjelenítésén – illetve az ebből származó ismeretek rendszerezésén – keresztül. Álláspontom szerint az *Ábel*-trilógia fő gondolati magvát szintén e kérdés alkotja. A lét egységének keresését mozgóató szándék, és a biztos talaj megtalálásába vetett hit alapvető ahhoz, hogy a címszereplő – és vele együtt az olvasó is – eligazodjon az emberi élet útvesztőjében.

Az *Ábel*-trilógia minden kétséget kizáróan a becsületesebb, kitaró emberi helytállás és küzdelem magas színvonalú – egyben a széles olvasóközönség számára is könnyűszerrel befogadható – ábrázolása a magyar irodalom 20. századi történetében. Emellett a világirodalom jelentős fejlődésregényei között is méltó helyet foglal el, mivel az emberi egyént olyan lényként ábrázolja, akinek személyiségét alapvetően a nyitottság jellemzi. E tulajdonság egyben a személyiség legfőbb értéke is: ebből fakad, hogy Ábel és a hozzá hasonló hősök az élet váratlan helyzeteire rátermetten és okosan tudnak reagálni, és eközben soha nem riadnak vissza a felmerülő nehézségektől.

1 BERTHA Zoltán: „Székely Homérosz”. *Tanulmányok Tamási Áronról*, Budapest, Kairosz, 2012, 77.

Samuel Gottscho: New York látképe, 1932 (commons.wikimedia.org)